ELENA COMŞULEA

DIN ISTORICUL CULEGERII DE MATERIAL DIALECTAL. SEVER POP

Sextil Puşcariu, preţuind în mod deosebit „frumuseţea şi bogăţia sufletului românesc şi a limbei în care el se oglindeşte”, stabilea ca obiectiv principal pentru Muzeul Limbii Române, abia înfiinţat (1919), buna cunoaştere a ceea ce numea „comoara de cuvinte, de expresii şi de împărecheri fericite de vorbe, pe care strămoşii noştri ne-au lăsat-o şi pe care părinţii noştri au desăvârşit-o în toate regiunile locuite de români”[1].

Intensificarea cercetărilor lingvistice se impunea cu precădere în epoca imediat următoare primului război mondial, când, o dată cu întregirea ţării, limba trecea şi ea prin transformări cu totul deosebite, care trebuiau surprinse „în toiul desfăşurării”[2] lor, iar regionalismele era necesar să fie culese înainte de a se pierde.

Într-o atmosferă ştiinţifică europeană şi românească propice realizării unui asemenea deziderat esenţial al epocii, îşi începe activitatea Sever Pop, plecat de pe plaiurile năsăudene, unde a primit, în familie, în şcoală şi în însăşi comunitatea sătească din Poiana Ilvei, o educaţie aleasă, bazată pe ideea preţuirii valorilor spirituale ale poporului său. La Facultatea de Filozofie şi Litere a Universităţii „Regele Ferdinand” din Cluj, sub îndrumarea iluştrilor profesori Sextil Puşcariu, Theodor Capidan, Nicolae Drăganu, îşi va desăvârşi pregătirea profesională şi i se va adânci sentimentul de iubire pentru limba română, pe care o considera un element fundamental, indispensabil păstrării fiinţei naţionale şi a unităţii tuturor românilor. Cu multă căldură îşi mărturiseşte crezul surorii mai mici, învăţătoarea Maria (căsătorită Candale): „Cei care slujesc cu adevărat idealurile nobile trebuie să creadă, fără şovăire, în misiunea lor, să fie gata să se sacrifice, oricând şi oriunde, pentru ca neamul lor [...] să fie la un loc de cinste printre celelalte neamuri ale lumii, care preţuiesc mai mult valoarea spiritului decât orice valori materiale... [Nu se află] nici un alt mijloc de uniune, de coeziune, de închegare decât limba română; [...] cu ajutorul ei ne-am păstrat fiinţa naţională şi mândria de-a fi români de veacuri”[3].

Îndrumat spre dialectologie încă din perioada studenţiei, Sever Pop are o primă experienţă şi totodată realizare în acest domeniu, prin teza de doctorat *Câteva capitole din terminologia calului* (1925), un comentariu vizând aspectul semantic şi cel etimologic, răspândirea geografică a termenilor înregistraţi ca

[1] *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române,* I. *Calul,* Cluj, 1922, p. 3.

[2] Prefaţa la *Atlasul lingvistic român* (ALR) I/I, p. 7.

[3] Învăţătoarea pensionară Maria Candale (n. Pop), *Amintiri despre fratele meu,* în „Studii şi cercetări etnoculturale”, vol. III, Bistriţa, 1997, p. 13. Lucrarea a fost prezentată la sesiunea organizată în 1996 la Poiana Ilvei, cu ocazia împlinirii a 95 de ani de la naşterea lui Sever Pop.

DACOROMANIA, serie nouă, III–IV, 1989–1999, Cluj-Napoca, p. 111-116

răspuns la zece întrebări din CHEST. II al Muzeului, referitoare la creşterea calului, cărăuşie, negustorie, întrebuinţarea calului, nume date calului, derivate de la *cal* şi *iapă.*

Îmbogăţirea informaţiei ştiinţifice se va realiza în timpul studiilor din Franţa, unde este trimis ca bursier de către Sextil Puşcariu, dascălul preocupat de specializarea în problemele de geografie lingvistică şi, în general, de pregătirea celui desemnat să devină, alături de Emil Petrovici, anchetator şi autor al atlasului românesc.

Cunoştinţele teoretice şi practice acumulate de Sever Pop, însuşirea critică a metodelor folosite în cercetările dialectale, aşa cum se reflectă încă în lucrarea din tinereţe *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* (Paris, 1927), explică desăvârşita competenţă cu care a acţionat în fiecare etapă parcursă, de la primele discuţii asupra atlasului până la finalizarea lui prin publicare. Opera sa fundametală este *Atlasul lingvistic român* (ALR), partea întâi, pentru care, timp de şapte ani (1930 – 1937), a cules material din 301 localităţi, cu un chestionar cuprinzând 2 160 de întrebări şi a redactat două volume din ALR I cuprinzând 302 hărţi mari şi două volume corespunzătoare din ALRM cu 402 hărţi colorate; iniţiativa şi concepţia ALRM îi aparţin.

Istoricul atlasului românesc, cu cele două părţi, ALR I şi ALR II, este bine cunoscut[4], implicit aportul lui Sever Pop, de aceea nu vom relua aici problemele; vom evidenţia doar două aspecte.

Culegerea materialului lexical pe teren, considerată meritul extraordinar al celor doi lingvişti, Sever Pop şi Emil Petrovici, se făcea cu multă greutate, cu mari sacrificii şi trudă, dar cu devotament şi pasiune, în schimbul unei prea mici recompense materiale. Afirmaţia poate fi susţinută prin citarea din rapoartele lui Sever Pop aflate în Dosarul *Atlasului lingvistic român* din fondul de arhivă al Muzeului. Astfel, în iunie 1932, pentru 3 000 de lei, onorarul pentru activitate, „am îndurat greutăţi de neînchipuit. [...] Am studiat totuşi 6 (şase) sate din Basarabia. Am pus deci 13 200 întrebări, scriind atâtea răspunsuri. Am condus maşina peste 3 000 de km”[5]. În iunie 1935, pentru aceeaşi sumă, anchetează 9 (nouă) comune, pune 41 800 de întrebări, parcurge 3 000 km[6].

Volumele de atlas publicate s-au bucurat de aprecierea generală a lingviştilor români şi străini. O impresionantă caracterizare a aportului lui Sever Pop face Sextil Puşcariu, iniţiatorul şi conducătorul lucrării: „Materialul ce l-a cules cu o precizie şi o exactitate exemplară e de o extraordinară bogăţie şi utilitate. O temeinică pregătire de specialist în geografia lingvistică şi rara sa putere de muncă

[4] Un studiu amplu a publicat prof. Romulus Todoran, *Activitatea lingvistică a lui Sever Pop,* în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 157-169; XXIV, 1979, nr. 1, p. 5-15, nr. 2, p. 159-169. Vezi şi Alexandra Sever Pop, *Sever Pop, sa vie et moments de l'historique de l'Atlas linguistique roumain sine ira et studio,* 1980, Gembloux, p. 542; L.[etitia] E.[milia] T.[urdeanu]-C.[artojan], *In memoriam Sever Pop,* în „Revue des études Roumaines”, Paris, 1974, p. 205-210.

[5] Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca, *Fondul Muzeului Limbii Române,* dosar X, fila 79 (Cahul, 3 iulie 1932).

[6] *Ibidem,* fila 207.

sunt garanțiile cele mai sigure că partea a doua a muncii sale, cartografierea şi comentarea materialului adunat, va fi tot aşa de folositoare ca şi cea dintâi, anchetele pe teren”[7].

Succesul monumentalei opere care este atlasul (de fapt atlasele) se datorează şi minuțioasei lui pregătiri de-a lungul mai multor ani, Sextil Puşcariu manifestându-şi intenția alcătuirii unei asemenea lucrări chiar de la înființarea Muzeului. Pregătirile concrete s-au intensificat mai ales după Întâiul Congres al Filologilor Români, ținut la Bucureşti, în 1925, când au început discuțiile privind concepția atlasului, anchetatorii (unul sau o echipă), iar mai târziu, întocmirea chestionarului, alegerea localităților, transcrierea fonetică etc.

Un moment important al perioadei de pregătire o reprezintă cele opt anchete dialectale, prin corespondență, cunoscute sub numele de „Chestionarele Muzeului Limbii Române” (CHEST.), lansate începând din noiembrie 1922 (până în 1937), fiecare tratând un singur subiect: I Calul, II Casa, III Firul, IV Nume de loc şi nume de persoană, V Stâna, păstoritul şi prepararea laptelui, VI Stupăritul, VII Instrumente muzicale, VIII Mâncăruri şi băuturi. La acestea ne referim în continuarea intervenției noastre.

Preocupat de găsirea celei mai adecvate modalități de culegere a materialului dialectal, în lucrările sale teoretice, Sever Pop supune unui examen critic riguros principiile aplicate în anchetele lingvistice desfăşurate în diferite părți ale lumii, mai ales a celei romanice.

Studiul comparativ al celor două tipuri de anchetă – directă, pe teren, şi indirectă, prin corespondenți –, aşa cum se relevă prin viziunea lui Sever Pop, demonstrează superioritatea primului tip, cel preferat şi de către el însuşi.

Lacunele anchetei prin corespondenți erau şi sunt cunoscute, dar cine altul putea să le expună mai bine decât Sever Pop, el fiind şi primul interpret al materialului cules astfel. Scăderile privesc: corespondenții – competența lor inegală; localitățile anchetate – răspunsurile sunt lipsite de unitate sub raportul răspândirii lor geografice; transcrierea fonetică – greu de aplicat corect de către nespecialişti; definirea cuvintelor – nu totdeauna precisă; informațiile de ordin morfologic şi sintactic – prea puține. L. Gauchat constata şi un avantaj al acestei metode: corespondentul, nefiind supus unui interogatoriu direct, care să-l oblige a răspunde prompt, poate reflecta asupra întrebărilor, poate consulta alți vorbitori, poate semnala cuvinte şi sensuri rare („toutes les nuances délicates d’emploi des mots”), unități frazeologice[8]. Cert este că fiecare dintre lingviştii care au folosit ancheta indirectă au adus o notă de originalitate, încercând perfecționarea ei.

Această modalitate de culegere a lexicului dialectal a fost utilizată în Europa la sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea, România fiind printre primele țări în care s-a recurs la ea. B. P. Hasdeu a inițiat o asemenea anchetă în

---

[7] Raportul prof. univ. Sextil Puşcariu pentru titularizarea lui Sever Pop la catedra de dialectologie a universității clujene, Cluj, 14 februarie 1937.

[8] Vezi Sever Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales,* Paris, 1927, p. 51.

1884, punând, în general, o singură întrebare pentru fiecare domeniu de activitate şi lăsând astfel libertate totală corespondenţilor. Câţiva ani mai târziu (1893 – 1894, 1895 – 1896), o nouă acţiune similară întreprindea Nicolae Densuşianu, cu scopul înregistrării credinţelor şi obiceiurilor populare.

La Muzeul Limbii Române, întrebările detaliate au fost formulate în bună parte de Ştefan Paşca, cu remarcabilă competenţă, după o bună documentare, şi au fost difuzate mai ales prin intermediul revizoratelor şcolare şi al episcopiilor.

Entuziasmul corespondenţilor a fost mare la început, dar a scăzut cu fiecare chestionar, astfel încât numărul caietelor cu răspunsuri existente astăzi este următorul: CHEST. I: 649, II: 453, III: 178, IV: 169, V: 105 şi 41 de plicuri cu informaţii suplimentare, unele din alte localităţi decât cele în care s-a răspuns la chestionarul propriu-zis, VI: 35, VII – lipseşte, VIII: 35[9]. Geografic, răspunsurile primite se repartizează diferit faţă de anchetele similare anterioare. Dacă pentru B. P. Hasdeu şi pentru Nicolae Densuşianu, majoritatea răspunsurilor veneau din Muntenia şi Moldova, puţine din Ardeal şi Banat (H XVII şi XVIII, respectiv ms. 4554 partea I şi II), pentru Muzeu, acestea veneau mai ales din Transilvania, Bucovina, Basarabia (din localităţi care se află astăzi în R. Moldova sau în Ucraina), fapt explicabil prin condiţiile istorice.

Cei care au răspuns solicitării Muzeului manifestau multă dragoste pentru limbă, port, obiceiuri, fiind dornici să contribuie la cunoaşterea şi păstrarea acestora, precum şi, cât le-a stat în putinţă, la terminarea dicţionarului „atât de necesar nouă, care n-avem un dicţionar cumsecade a[l] limbii noastre”[10]. Citez şi din scrisoarea studentului Ionel D. Domnescu din Bodeşti, jud. Neamţ (540), care, răspunzând la CHEST. III, scria: „O dragoste mare m-a împins a culege cuvintele nepreţuite din graiul comun. [...] Nu ştiu câtă laudă să exprim pentru D-voastră personal, cât şi colaboratorului Dv., Dl. Sever Pop, pentru munca ce o depuneţi în scopul realizării, cu speranţe în viitor, *Atlasul lingvistic*”. Este impresionant Dosarul nr. VII din arhiva Muzeului, cu 195 de file, în marea majoritate scrisori prin care cei care se considerau corespondenţi sau doreau să devină, aflând din revistele vremii, „Albina”, „Lamura”, „România nouă”, despre CHEST. II Casa, cereau să li se expedieze unul sau mai mule exemplare, pentru a răspunde „cu dorul de muncă”[11]. Rugămintea le era îndeplinită; însuşi Sextil Puşcariu, pe aceste scrisori, a notat semnând „s-a trimis”. Scrisorile conţin diferite informaţii privind desfăşurarea anchetei, opinii, propuneri, nelămuriri, scuze, solicitări pentru

---

[9] Pentru unele localităţi există două sau, uneori, chiar mai multe caiete. De exemplu: la CHEST. I, din localitatea Boian, jud. Cernăuţi (152), s-au primit şapte caiete din partea a tot atâţia corespondenţi, din Zagra, jud. Bistriţa-Năsăud (219), 4 caiete. S. Pop aminteşte şi faptul că pentru CHEST. I s-au trimis aproximativ 300 de scrisori în scopul verificării, la majoritatea răspunzându-se, „căci corespondenţii au răspuns cu multă inimă şi devotament” (*Câteva capitole...,* p. 58). Numerotarea caietelor nu e făcută riguros, cu acelaşi număr însoţit de litere fiind notate nu numai caietele primite din aceeaşi localitate, ci, mai ales în CHEST. IV, şi din localităţi diferite.

[10] Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca, *Fondul Muzeului Limbii Române*, dosar VII, fila 73.

[11] *Ibidem,* fila 95.

amenajarea unor muzee săteşti etc., putând fi considerate modeste documente ale mentalităţii şi preocupărilor intelectualităţii din satele româneşti la început de sec. XX.

În memoria acestor oameni şi a muncii lor nobile, avem datoria să-i menţionăm cu numele în lucrările noastre, în primul rând în bibliografia *Dicţionarului limbii române (DLR)* al Academiei Române, aşa cum generos a procedat S. Puşcariu, numindu-i pe corespondenţii chestionarelor Hasdeu.

Între cei care au trudit să răspundă solicitării magistrului clujean, foarte buni, de obicei premiaţi, se află şi viitori lingvişti sau rude ale lor, mulţi învăţători şi preoţi. Cred că este potrivit să amintesc numele câtorva corespondenţi: studenţii Haralamb Mihăescu (Udeşti – Suceava), Vasile Breban (Hereclean – Sălaj), Dumitru Macrea (Paloş – Braşov), Pia Drăganu (Cluj), Alexandru Indrea (Someş-Guruslău – Sălaj), Petre Coman (Măţău – Argeş); profesorii Constantin Lacea (Rucăr – Braşov), Valer Literat (Făgăraş); învăţătorii Emilian Novacoviciu (Răcăşdia – Caraş-Severin), Eugen Drimba (Lugaşu de Jos – Bihor), Vasile Zdrenghea (Sebeşel – Alba), V. Butură (Sălciua de Jos – Alba); preoţii Gh. Ciauşanu (Făureşti – Vâlcea), Vasile Sala (Vaşcău – Bihor), E. Cioran (Răşinari – Sibiu), Corneliu Vuia (Semlac – Alba).

Din punctul de vedere al atlasului, cele „20 – 30 chestionare parţiale [...] – considera Sextil Puşcariu – ne vor da o orientare generală, un fel de schiţă pregătitoare”[12], contribuind la rezolvarea câtorva probleme esenţiale: cunoaşterea localităţilor mai interesante lingvistic, elaborarea chestionarului general prin selectarea unor întrebări, realizarea climatului favorabil viitoarelor anchete la faţa locului. Iată de ce primul chestionar purta în titlu precizarea „pentru un atlas lingvistic al limbii române”. Pe parcurs, constatându-se că atât culegerea cât şi prelucrarea materialului cer o muncă intensă, mult timp şi cheltuială, s-a renunţat a se face legătură între ALR şi CHEST., cele două lucrări au continuat independent, menirea principală a ultimei rămânând aceea de a furniza informaţii pentru dicţionar.

Pentru dialectologie, materialul chestionarelor nu are decât – în exprimarea lui Sever Pop – „une valeur informative et point un caractère scientifique”, oferind doar „un coup d’oeil synoptique des particularités (phonetiques, de syntaxe, lexicologiques etc.) d’un dialecte quelconque”[13]. În schimb, pentru lexicografie, el este important, aspect apreciat şi de Sever Pop – „Chestionarele au marele merit de a completa materialul lexical cunoscut din dicţionare”[14] –, precum şi de Ştefan Paşca, şi el un important interpret al câtorva capitole din CHEST. II Calul – „Anchetele lingvistice, prin chestionare trimise intelectualilor satelor noastre, [...] au totuşi o importanţă mare, pentru că, mai mult decât o anchetă la faţa locului făcută de un specialist, dezgroapă cuvinte rare, adună la un loc o sinonimică bogată”[15]. Apreciind răspunsurile la chestionare ca pe „un nepreţuit material

[12] *Raport anual,* în DR, II, 1921 – 1922, p. 903.
[13] Sever Pop, *Buts et méthodes...,* p. 180.
[14] Idem, *Câteva capitole din terminologia calului,* în DR, V, 1929, p. 58.
[15] Ştefan Paşca, *Terminologia calului: Părţile corpului,* în DR, V, 1929, p. 326.

lexicografic”, S. Puşcariu l-a pus la dispoziţia redactorilor Dicţionarului Academiei, cu regretul că „nici fondurile Muzeului, nici ale Dicţionarului n-au fost până acum îndestulătoare pentru o extragere sistematică pe fişe”[16], situaţie care se menţine şi astăzi. În actualul DLR, deşi între lucrările bibliografice, cu sigla CHEST., sunt menţionate toate cele opt chestionare, materialul din chestionarele III şi VII nu este cuprins în fişier, după cum nici localităţile acestora nu figurează în listele bibliografice. În afara utilizării, parţiale, în redactarea *Dicţionarului,* materialul chestionarelor a fost cercetat şi interpretat, tot parţial, în câteva studii de terminologie populară şi de onomastică; prea puţin faţă de efortul şi dorinţele înaintaşilor.

Cine priveşte mai îngăduitor şi mai atent caietele aflate pe două rafturi mari ale bibliotecii institutului din Cluj poate gândi asemenea lui B. P. Hasdeu: „vreo câteva adevărat preţioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape nici unul din care să nu se tragă o brumă de folos”[17] şi se poate implica într-o abordare sistematică, în vederea publicării, chiar dacă aceasta „reclamă o muncă intensă de câţiva ani, care trebuie făcută cu inimă, cu dragoste şi cu multă răbdare”[18], cum remarca Sever Pop.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21

[16] Sextil Puşcariu, *Prefaţă la volumul II, F – I,* al *Dicţionarului limbii române,* Bucureşti, 1934, p. 2.

[17] B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae,* tom. I, Bucureşti, 1887, p. XVIII.

[18] Sever Pop, *art. cit.,* în DR, V, 1929, p. 58.